

בית-המקדש בירושלים: תיאורי יוסף בן-מתתיהו ומקורות אחרים

ישראל ל' לוין

א.
חוקרי העת העתיקה מבכים לעתים את העובדה שהם מוגבלים במלאכתם בשל דלות המקורות העומדים לרשותם. הם מייחלים ליותר, אך מכורח המציאות עליהם להסתפק במעט מקורות יחסית ולמצותם על-ידי ניתוח כל שריד של מידע המובא בהם. חוקרי העת החדשה מתמודדים עם בעיה הפוכה: לרשותם עומד שפע מקורות, ומתוכם חייבים הם לברור את הנוגעים והנחוצים לעניינם. אין פתרון קל לבעיית חוקרי העת העתיקה. אפילו כאשר קיימים מקורות בעניין מסוים יש לשאול אם הם ייצוגיים ואם הם מבטאים את עמדת החברה הרחבה. ייתכן שהחוקר יניח כי תיאור של אירוע במקור מסוים משקף את המציאות ההיסטורית במדויק בעיקר מפני שאין מקור אחר היכול לסתור אותו או שהוא אינו ניתן לבדיקה כלל. לעתים קרובות מדי אמינות מתקבלת בעקבות זמינות.

מצד אחר עצם קיומם של מקורות שונים המתייחסים לעניין מסוים אינו מבטיח בהכרח קריאה מדויקת של המציאות. ייתכן שמקורות אחדים העוסקים בעניין אחד סותרים זה את זה מבלי שיהיה אפשר לקבוע אילו מהם, אם בכלל, אמינים יותר. דוגמה לכך הם התיאורים השונים של הסנהדרין בירושלים במקורות יוניים ועבריים — תיאורים אלה הובילו את החוקרים במשך הדורות לגבש מגוון רחב של דעות בסוגיה זו.¹

דוגמה מורכבת יותר של מקורות היסטוריים הסותרים זה את זה נוגעת לבית-המקדש בירושלים. חשיבות בית-המקדש ומרכזיותו לחברה הישראלית מתועדות היטב. לאורך כל תקופת בית שני היה מוסד זה לב לבם של החיים ביהודה, לא רק בשל הפולחן שהתנהל במקום אלא גם מבחינה פוליטית, חברתית, משפטית ותרבותית.² על כן אין זה פלא שבית-המקדש תואר בדרכים שונות ומגוונות בכתביהם של מחברים הלניסטים ורומים כמו הקטאוס,³ אגתרכידס⁴ וטקיטוס,⁵ ומחברים יהודים כגון אריסטיאס⁶ ומחברי מגילת המקדש.⁷ המקורות שהם השאירו לנו לפעמים מעורפלים

1 ח"ד מנטל, מחקרים בתולדות הסנהדרין, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 64-121.

2 J. Jeremias, *Jerusalem in the Time of Jesus*, London 1969, pp. 27ff., 51ff., 73ff., 126ff.

3 יוסף בן-מתתיהו, נגד אפי'ן, א, (M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, I.) 199-197, p. 39 (Jerusalem 1974).

4 יוסף בן-מתתיהו, נגד אפי'ן, א, 209 (שטרן [שם], א, עמ' 107).

5 טקיטוס, דברי הימים, ה, יב, א (שטרן [שם], ב, 1980, עמ' 30, 57).

6 איגרת אריסטיאס, פג-צט (מהדורת כהנא, עמ' לח-מא). השווה: ר' בונפיל, 'יהודה וירושלים באיגרת אריסטיאס', בית מקרא, יז (חשל"ב), עמ' 133; L.H. Vincent, 'Jérusalem d'après la lettre d'Aristée', *RB*, 17 (1908), pp. 520-532; 18 (1909), pp. 555-575.

7 י' יד'ן, מגילת המקדש, א, ירושלים תשל"ז, עמ' 137-214; ב, עמ' 92-120.

וכלליים או לחלופין מפורטים להפליא, ולא תמיד ברור אם הם אכן מתארים את המציאות או תמונה אידאלית-סטריאוטיפית.⁸

שני מקורות ספרותיים – חיבורי יוסף בן-מתתיהו⁹ והמשנה¹⁰ – מציירים תמונה מקיפה של בית-המקדש שבנה הורדוס כפי שהוא נראה במאה הראשונה לספירה. אולם בבואנו לבחון את שני המקורות הללו נמצא שיש להם מעט מאוד מן המשותף. ולעומת זאת הסתירות ביניהם רבות: בממדי הר הבית, במספר השערים החיצוניים, במידות האבנים ששימשו בכניית החומות, במספר המדרגות שהובילו אל עזרת המקדש, במספר השערים הפנימיים, במקומם, בתכניתם ובממדיהם, בגובה בית-המקדש ודלתותיו ועוד. ניכרת אי-התאמה גם בפרטים ספציפיים, כגון מיקומו של השער הקורינתי או שער ניקנור (אם אמנם אלה היו שני שערים נפרדים)¹¹ וכן גודלה, צורתה ומיקומה של עזרת הנשים.

יתרה מזאת, אף אותו מקור מציג לעתים נתונים הסותרים זה את זה. רבות למשל הסתירות בין שני חיבוריו של יוסף בן-מתתיהו 'תולדות מלחמת היהודים ברומאים' ו'קדמוניות היהודים'. על-פי 'מלחמת' היקף הר הבית שתחם הורדוס היה שש סטדיות, בעוד שב'קדמוניות' מדובר על ארבע סטדיות,¹² ב'קדמוניות' נזכרים שערים פנימיים משולשים, ואילו ב'מלחמת' – שערים כפולים;¹³ על-פי 'קדמוניות' גובה בית-המקדש היה מאה ועשרים אמות, ועל-פי 'מלחמת' – תשעים או מאה אמות;¹⁴ ב'קדמוניות' מתוארים השערים מצפון למתחם המקדש ומדרום לו אם כי מספרם אינו מצוין, וכן השער הבודד ממזרח לו, וב'מלחמת' נזכרים עשרה שערים מצפון ומדרום ושניים ממזרח;¹⁵ ב'מלחמת' מסופר על הפרדה בין גברים לנשים בתחום המקדש; וב'קדמוניות' מדובר על נוכחותם של גברים ונשים ביחד.¹⁶

8 היו שחשבו שתיאור עזרת המקדש של שלמה (קדמוניות, ח, ה, א, 98-95) משקף בעצם את העזרת בתקופת הורדוס. ראה את הערותיו של תקריי לקדמוניות (מהדורת LCL, עמ' 622-623). אולם ראה את הערותיו של דיין (לעיל, הערה 7), א, עמ' 148-150. לתיאורים נוספים של בית-המקדש השני מהתקופה הקדם-הרודיאנית ראה: ידין (שם). לספרות המחקר על בית-המקדש ראה: L.H. Feldman, *Josephus and Modern Scholarship* (1937-1980), Berlin 1982, pp. 438-444; J.D. Purvis, *Jerusalem The Holy City: A Bibliography*, I, Metuchen, NJ 1988, pp. 178-192

9 מלחמת, ה, ה, 1-8, 184-247 (תרגום חגי, עמ' 339-346); קדמוניות, טו, יא, א-ז, 380-425 (תרגום שליט, עמ' 198-202). מסתבר כי המקור העומד מאחורי התיאור ב'קדמוניות' הוא ניקולאוס איש דמשק; יוסף נשען על דבריו ברוב הרצאתו על התקופה. לתיאור בניית המקדש אצל יוסף בן-מתתיהו ראה: W. Horbury, 'Herod's Temple and "Herod's Days"', idem (ed.), *Templum Amicitiae: Essays on the Second Temple Presented to Ernst Bammel*, Sheffield 1991, pp. 108-115

10 משנה, מידות א-ה. ראה: O. Holtzmann, *Middot*, Leipzig 1913; F.J. Hollis, *The Archaeology of Herod's Temple*, London 1934

11 בשאלה זו, ראה לאחרונה: J. Schwartz, 'Once More on the Nicanor Gate', *HUCA*, 62 (1991), pp. 245-293 והספרות שם.

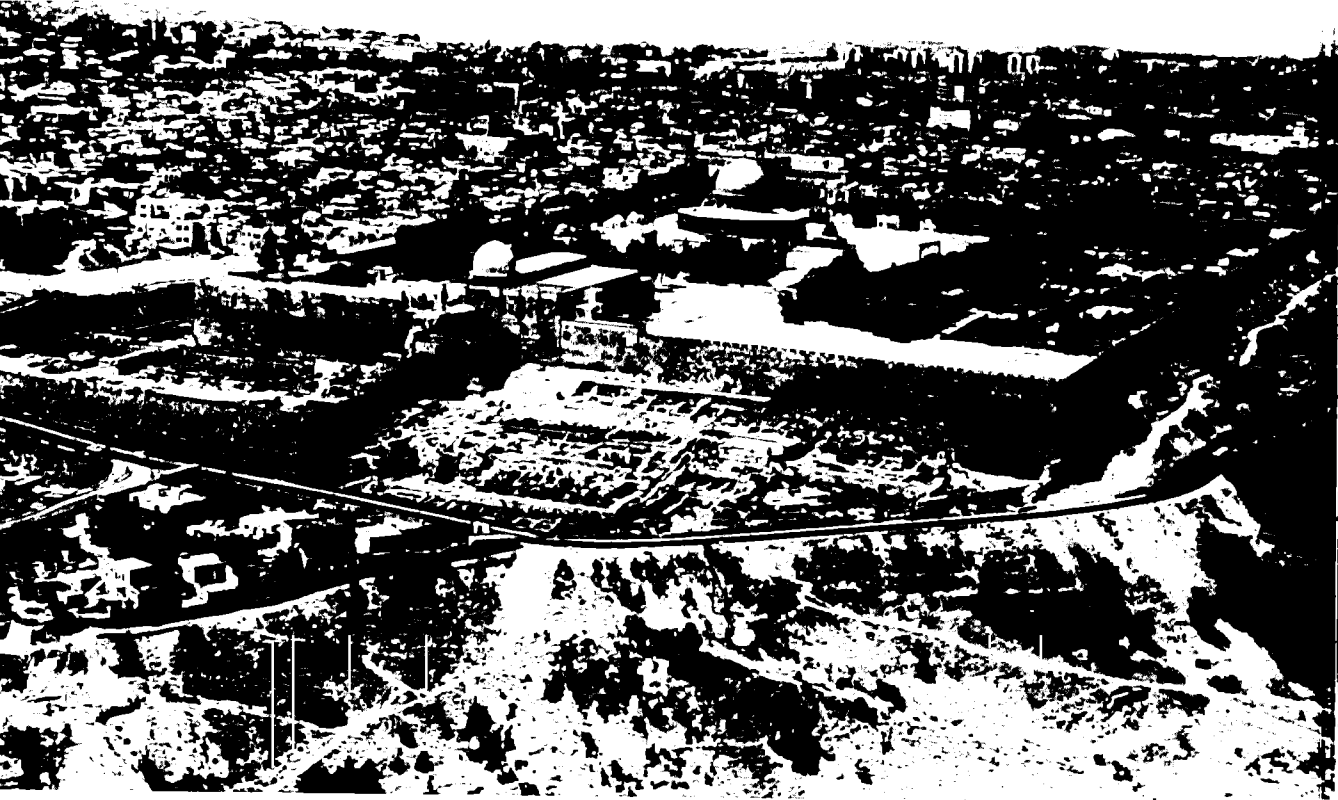
12 מלחמת, ה, ה, 2, 192 (תרגום חגי, עמ' 340); קדמוניות, טו, יא, ג, 400 (תרגום שליט, עמ' 200).

13 קדמוניות, טו, יא, ה, 418 (תרגום שליט, עמ' 201); מלחמת, ה, ה, 3, 202 (תרגום חגי, עמ' 341).

14 קדמוניות, טו, יא, ב, 391 (תרגום שליט, עמ' 199); מלחמת, ה, ה, 4, 207 ו-209 (תרגום חגי, עמ' 342). קיים בלבול מסוים ב'מלחמת' בין שתי המידות. זאת ועוד, במקום אחד מתואר החלק האחורי של בניין המקדש כצו יתור מחלקו הקדמי (שם, 207 [עמ' 342]), במקומות אחרים נאמר כי רוחבו היה זהה לכל אורכו (שם, 209, 215 [עמ' 342]).

15 קדמוניות, טו, יא, ה, 418 (תרגום שליט, עמ' 201); מלחמת, ה, ה, 2, 199-198 (תרגום חגי, עמ' 342). עשרת השערים מצפון ומדרום כוללים גם את השמונה הנוכחים בהקשר זה אצל יוסף בן-מתתיהו ועוד שניים הקשורים לעזרת הנשים בלבד. שני השערים במזרח כוללים (א) החומה המפרידה בין החצר הפנימית של המקדש לעזרת הנשים; (ב) החומה בין עזרת הנשים להר הבית מכיוון מזרח.

16 מלחמת, ה, ה, 2, 198 ו-199 (תרגום חגי, עמ' 341); קדמוניות, טו, יא, ה, 418-419 (תרגום שליט, עמ' 201).

גם הפרטים במסכת מידות במשנה אינם תואמים תמיד זה את זה. במקומות שונים מספרת המשנה על חמישה, שבעה ושלושה עשר שערים המוליכים אל חצרות המקדש,¹⁷ ולא רק המספרים משתנים אלא גם השמות של כמה משערים אלה.¹⁸ במשנה ובספרות חז"ל בכלל ישנם תיאורים שונים של ההפרדה בין עזרת ישראל לעזרת הכוהנים (על-ידי פסיפסים, קיר או בנייתם במפלסים שונים),¹⁹ של המבנים לצדי שער ניקנור (שני שערים קטנים או שתי לשכות)²⁰ ושל הלשכות והשערים שעמדו מצפון לבניין המקדש ומדרום לו.²¹

אין גבול למקוריות החוקרים בהתמודדותם עם סתירות אלו. רק אחדים מהם מעדיפים את תיאורי המשנה על תיאוריו של יוסף בן-מתתיהו, והם מנמקים את העדפתם בסיבות הבאות, כולן או מקצתן: המשנה היא מסמך הלכתי ולכן פרטיה מדויקים; רבות מן העדויות שבה מיוחסות לר' אליעזר בר' יעקב, שחי במחצית השנייה של המאה הראשונה, דהיינו קרוב לתקופת בית שני, ועדותו היא על כן בעלת ערך רב; המשנה היא מקור מהימן בהקשר זה מכיוון שחז"ל שאפו לדייק בתיאור בית-המקדש.²²

17 ראה משנה, מידות א, א (חמישה שערים); א, ד (שבעה שערים); ב, ו (שלושה עשר שערים; ראה גם משנה, שקלים ו, ב). לניסיונות שונים להסביר סתירה זו ראה בבלי, תמיד כז ע"א.

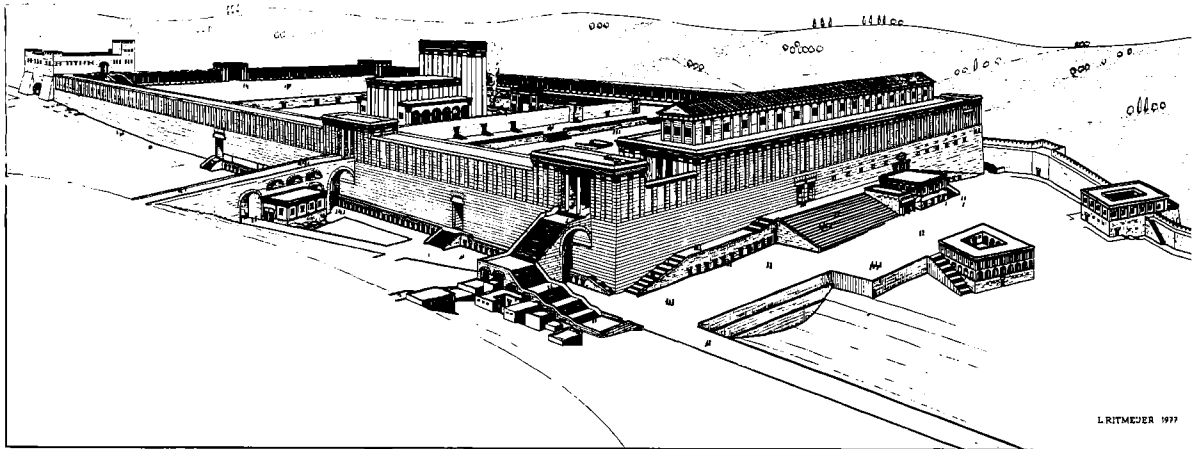
18 השווה משנה, מידות א, ה; ב, ו.

19 שם, ב, ו.

20 השווה שם א, ד; ב, ו.

21 השווה שם ה, ג-ד; בבלי, יומא יט ע"א.

J. Hildesheimer, 'Die Beschreibung des herodianischen Tempels im Tractate Middoth und bei Flavius Josephus', *Jahrbericht für Rabbiner-Seminars für orthodoxes Judentum*, Berlin 1876-22

L. RITMEYER 1977

**זוור מבנה הר הבית
מבנים שמסביבו
מי הורדוס**

אולם ברוב המקרים העדיפו החוקרים את תיאורי יוסף בן־מתתיהו — מפני שהיה כוהן שהתגורר בירושלים בעשורים האחרונים של תקופת בית שני, ועדותו היא אפוא עדות ראייה, ומפני שבהיותו היסטוריון מקצועי נקל לקבל את טענותיו לדיוק בעוד שהחכמים נטו להדר את תיאוריהם כמידע ששאבו מתקופות קדומות יותר, כלומר מן המקרא.²³ היסטוריונים מעטים פירטו אלו מניין תיאורי יוסף בן־מתתיהו עדיפים בעיניהם; ייתכן שרבים מהם לא היו מודעים להיקף ולחומרה של הסתירות הפנימיות, וכתוצאה מכך הם פשוט קיבצו יחד באופן שרירותי עדויות מ'קדמוניות' ומ'מלחמת'. רק לעתים נדירות הועלתה הבעיה של הסתירות בעניין זה בכתבי יוסף בן־מתתיהו. לאחרונה הצהירו במפורש הן תיאור בוסניק²⁴ והן אדוורד סנדרס²⁵ על העדפתם את התיאור ב'מלחמת'.

גישה אחרת לסתירות בין המשנה ליוסף בן־מתתיהו מנסה ליישכן מבלי לפסול באופן קטגורי את אמינותו של אחד מן המקורות.²⁶ על־פי גישה זו יש לסמוך על המשנה כאשר לתיאורים של פנים מתחם המקדש. מכיוון שהיבט זה של הר הבית היה מעיסוקם העיקרי של החכמים, ויש לסמוך על אמינותם של תיאורי יוסף בן־מתתיהו כאשר לשטח שמסביב להר הבית.²⁷ נפוצה גם גישה המייחסת את התיאורים בכתבי יוסף בן־מתתיהו ובמשנה לתקופות היסטוריות

A.S. Kaufman, 'New Light upon ; 133-132 עמ' ט, תל־אביב תרצ"ט, 1877, pp. 1-32
Zion: The Plan and Precise Location of the Second Temple', *Ariel*, 43 (1977), p. 66
ראה גם: הוליס (לעיל, הערה 10), עמ' 18-20 והערותיו של ב"צ לוריא, 'תחומי הר הבית', בית מקרא, לד (תשכ"ח), עמ' 3-14.
L.H. Vincent & M.A. Stève, *Jérusalem de l'Ancien Testament*, II, Paris 1956, pp. 517-525; J. 23
Simons, *Jerusalem in the Old Testament*, Leiden 1952, pp. 404-408, esp. pp. 407-408
(לעיל, הערה 10), עמ' 3; הערת תקריי למלחמת, ה, ה, 2, 197 (מהדורת LCL, עמ' 259, הערה c); פלדמן (לעיל, הערה 8), עמ' 440
L.H. Feldman, 'Introduction', idem & G. Hata (eds.), *Josephus, Judaism and ; 440 עמ'*
B.Z. Wacholder, *Messianism and Mishnah: Time and ; 42 עמ'*
Christianity, Leiden 1987, p. 42
ראה גם: *Place in the Early Halakhah*, Cincinnati 1979
וראה את הדיון אצל א' שליט, הורדוס המלך, ירושלים תש"ך, עמ' 194-207.

Th. Busink, *Der Tempel von Jerusalem: von Salomo bis Herodes*, II, Leiden 1980, pp. 36ff. 24

E.P. Sanders, *Judaism: Practice and Belief, 63 BCE-66 CE*, London 1992, pp. 59-60 25

לניסיון ליישוב הסתירה במספר השערים הפנימיים בין תיאורי יוסף בן־מתתיהו לאלה שבמסכת מידות במשנה 26
ראה: י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, א, ירושלים תשכ"ד, עמ' 3-4.

מ' אבייונה, 'בית המקדש השני', הנ"ל (עורך), ספר ירושלים, ירושלים תשט"ז, עמ' 396-397. 27

שונות, דהיינו יוסף בן-מתתיהו תיאר את המקדש במאה הראשונה ואילו המשנה תיארה את המבנה קודם לתקופת הורדוס. משמע בתקופת החשמונאים,²⁸ או, לטענת אחרים, את בית-המקדש של זרובבל בתקופה הפרסית.²⁹

*

ננסה להתוות להלן אסטרטגיה כוללת להתמודדות עם בעיית תיאורי בית שני במקורות, נציע גישה ליישוב הסתירות ביניהם, נצביע על בעיות אחדות שאין בכוחנו לפתור, ולבסוף נבדוק את ההשלכות של הצעתנו על כמה סוגיות כלליות יותר בחברה הישראלית של המאה הראשונה. מלבד המקורות הספרותיים נביא בחשבון בדיוננו גם את הממצא הארכאולוגי, המעמיד לכאורה לרשותנו נתונים רדאיים ואמינים, אך גם ניתוחו מעורר בעיות לא מעטות, כפי שיתברר להלן.

ב.

החפירות הארכאולוגיות שנערכו בירושלים מאז אמצע המאה הי"ט ובמיוחד בעשרים וחמש השנים האחרונות מספקות לענייננו עדות מוצקה אולם מוגבלת למדי בהיקפה. בחפירות של האזור הדרומי והמערבי של הר הבית התבררו בין השאר הנתונים הבאים:

א. הורדוס הרחיב את תחום הר הבית מדרום, ממערב ומצפון. ניתן לעמוד על היקף הר הבית בשעת חורבן ירושלים באופן מדויק למדי: אורך החומה המערבית היה ארבע מאות שמונים ושמונה מטר, החומה הדרומית — מאתיים ושמונים מטר, החומה הצפונית — שלוש מאות וחמישה-עשר מטר והחומה המזרחית — ארבע מאות ושישים מטר, וכסך-הכול כאלף חמש מאות וחמישים מטר.³⁰

ב. מספר השערים בחומה המערבית והדרומית של הר הבית נקבע בוודאות: ארבעה במערב ושניים בדרום.³¹

ג. שערים אלה שימשו למטרות שונות: שני השערים בדרום אפשרו גישה אל מתחם המקדש, והשער מעל קשת רובינסון, ליד הפאה הדרום-מערבית של הר הבית, אפשר כניסה לסטיו המלכותי (הבסיליקה) שהשתרע כמעט על פני כל הצלע הדרומית של הר הבית. ייתכן שהיתה כניסה דומה לזו של קשת רובינסון בדרום-מזרח הר הבית, והיא אפשרה כניסה משני צדי הבסיליקה למי שבאו להר הבית מן הדרום למטרות לא-פולחניות. ייתכן ששער ברקליי שבמערב הוביל גם הוא לשטח הבסיליקה, ואילו שני השערים האחרים במערב, הנמצאים צפונה יותר, אפשרו גישה ישירה למתחם המקדש: השער שמעל קשת וילסון אפשר כניסה מן העיר העליונה (לכוהנים ולתושבים אמידים אחרים), ושער וורן שירת את מי שבאו להר הבית מן הצפון ומצפון-מערב.³²

- 28 י' מגן, 'על שערי הר-הבית בכתבי יוסף בן-מתתיהו ובמסכת מידות', קתדרה, 14 (טבת תש"ם), עמ' 47-53.
29 לוריא (לעיל, הערה 22), עמ' 14; י' ברנד, 'הערות למאמר על בית-המקדש השני', תרביץ, כט (תש"ך), עמ' 212, 216. ראה גם: פלדמן (לעיל, הערה 23), עמ' 42-43.
30 ונסן וסטב (לעיל, הערה 23), ב, עמ' 528 ואילך; סיימונס (שם), עמ' 346; בוסיניק (לעיל, הערה 24), ב, עמ' 1005-1016; מ' בן-דב, חפירות הר הבית, ירושלים תשמ"ב, עמ' 77.
31 ונסן וסטב (לעיל, הערה 23), ב, עמ' 539-553; סיימונס (שם), עמ' 357-369; בוסיניק (לעיל, הערה 24), ב, עמ' 951-979; בן-דב (לעיל, הערה 30), עמ' 135.
32 בן-דב (שם), עמ' 135-147.

מידע אמין אנו מוצאים גם בתיאורי הר הבית בכתבי יוסף בן־מתתיהו, למרות נטייתו להגזים לפעמים במידה רבה, ועם זאת יש להתייחס לתיאוריו כמידה רבה של זהירות. הקושי העיקרי בתיאורים אלה נעוץ בסתירות בין 'מלחמת' ל'קדמוניות', אשר על הבוטות שבהן הצבענו לעיל. נראה שההסבר הפשוט והסביר ביותר לסתירות אלו הוא שיוסף בן־מתתיהו תיאר בעצם שני מבנים שונים של בית־המקדש, שני מבנים שעמדו בשתי תקופות היסטוריות שונות. התיאור ב'קדמוניות' משקף את בית־המקדש שבנה הורדוס סביב שנת 20 לפה"ס, בעוד שהתיאור ב'מלחמת' משקף את בית־המקדש שהכיר יוסף בן־מתתיהו עצמו ושטיטוס ראה בהגיעו לירושלים, הלא הוא מבנה בית־המקדש שנחרב בשנת 70.³³ תיאור בית־המקדש בסוף הספר החמישה־עשר של 'קדמוניות' מופיע בהקשר הכרונולוגי של שלטון הורדוס; ואילו התיאור בספר החמישי של 'מלחמת' נמצא ברצף הסיפור מיד לאחר חנייתו של טיטוס ליד חומות ירושלים.

כיצד ניתן להסביר את ההבדלים המהותיים בין שני המבנים הללו? אין אמנם מקור אחד המפרט באופן ברור מה אירע בתשעים השנים שחלפו בין שני התיאורים של יוסף בן־מתתיהו, אך מגוון מקורות מעיד על כך שמבנה המקדש והר הבית כולו עברו שיפוצים נרחבים בתקופה זו, ונראה שבמהלך כל התקופה בוצעו במקום תיקונים שוטפים ועבודות שחזור. העובדה שעדויות אלו נמצאות במקורות עצמאיים רק מחזקת את אמינותן. בבשורה על־פי יוחנן מסופר כי ישו טען שלו נחרב בית־המקדש הוא היה בונה אותו מחדש תוך שלושה ימים, והיהודים השיבו לו: 'ארבעים ושש שנה נמשכה בניית בית־המקדש הזה ואתה תקים אותו בשלושה ימים?!'³⁴ לפיכך סביר להניח שעבודת הבנייה של המקדש נמשכה לפחות עד אמצע שנות העשרים של המאה הראשונה לספירה. מקור אחר, מספרות חז"ל, רומז על עבודת הבנייה על הר הבית בזמנו של רבן גמליאל הזקן (פעל בין 25-50 לספירה בקירוב). נאמר שבנישבו על גב המעלה בהר הבית הביאו לו תרגום ארמי של ספר איוב, ורבן גמליאל ציווה על פועלי בניין לקברו שוב באחד מנדככי בית־המקדש.³⁵ המקור הידוע ביותר המעיד על שיפוצי בית־המקדש הוא יוסף בן־מתתיהו עצמו, שהזכיר את סיום העבודה באזור הר הבית בשנת 64 לספירה, מצב שגרם לאבטלה של לא פחות משמונה־עשר אלף פועלים.³⁶ בהסתמך על שלושת המקורות הללו סביר להניח שעבודה נרחבת בוצעה בשטח הר הבית בכשמונים וחמש השנים שבין סיום הבנייה על־ידי הורדוס לבין סיום עבודת השיפוצים בשנת

³⁷.64

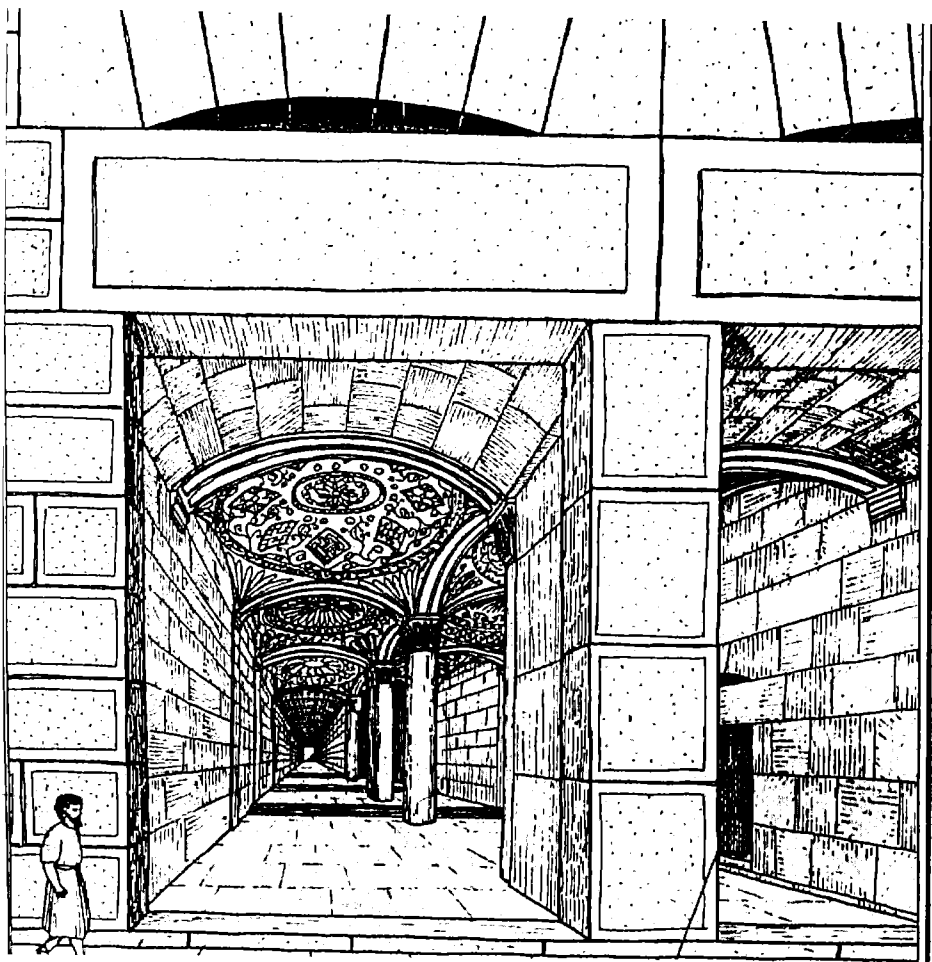
33 A. Büchler, 'The Fore-court of Women and the Brass Gate in the Temple of Jerusalem', *JQR* 10 (1898), pp. 678-682

34 הבשורה על־פי יוחנן ב, כ.

35 תוספתא, שבת יג, ב (מהדורת ליברמן, עמ' 57); ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ג, ניריורק תשכ"ב, עמ' 204.

36 D. Rhoads, *Israel in*; 22 עמ' 2; ג'רמאייס (לעיל, הערה 2), עמ' 370; T. Rajak, *The Ruling Class of Judaea: The Origins of the Jewish Revolt against Rome A.D. 66-70*, Cambridge 1987, pp.52-54; *Josephus: The Historian and His Society*, Philadelphia 1984, pp. 124-125. אפילו לאחר שנת 64 היו תכנית להמשיך בשיפוץ ובשחזור של בית־המקדש. המלך אגריפס השני ייבא עצים מלבנון לשם תמיכה בבניין המקדש והגבהתו בעוד עשרים אמות, מלחמת, ה, א, 5, 36 (תרגום חגי, עמ' 324).

37 C.J. Cadoux, 'A Tentative Synthetic Chronology of the Apostolic Age', *JBL*, 56 (1937), pp. 180-181. על תאריך בניינו של הורדוס ראה: ג'רמאייס (לעיל, הערה 2), עמ' 21-22, הערה 39; שליט (לעיל, הערה 23), עמ' 194 והערה 744. ראה גם: T. Corbishley, 'The Chronology of the Reign of Herod the Great', *JTS*, 36 (1935), pp. 26-27

שחזור השער הכפול
(שער חולדה המערבי)
בחומה הרומית של
הר הבית (על-פי
הצעת ל. ריטמייר)

בנוסף לשינויים המשמעותיים במראהו של הר הבית המשתקפים בהבדלים בין תיאורו
ב'מלחמת לבין תיאורו ב'קדמוניות'³⁸ חלו בתקופה זו במקום השינויים הבאים:
א. מספר השערים הפנימיים גדל באופן משמעותי והם שונו מדלתות משולשות לדלתות
כפולות;

ב. גובה בניין המקדש השתנה;

ג. מספר השערים שהובילו אל המתחם המקודש של בית-המקדש הוגדל לשנים-עשר;³⁹

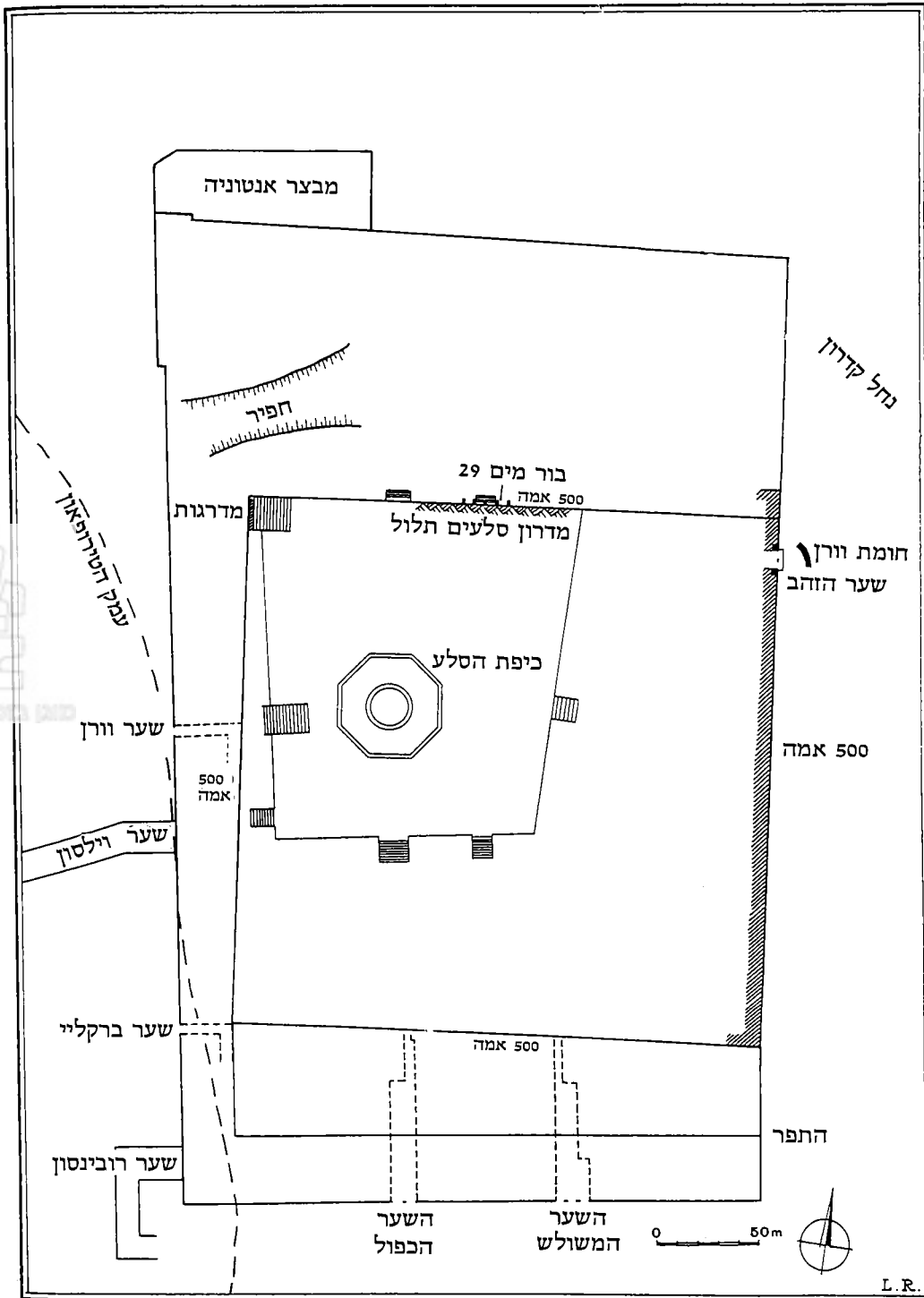
ד. השטח המכונה 'עזרת הנשים' הפך לשטח מגודר, ויוחד מעתה לגשים בלבד;

ה. יהודים עשירים מן התפוצות נטלו חלק מרכזי בעיטור בית-המקדש, כפי שמעידים שער
ניקנור,⁴⁰ הציפוי בזהב של השערים האחרים על-ידי אלכסנדר, האלפרך (ראש היהודים) של

38 ראה לעיל, הערות 12-16.

39 ביכלר (לעיל, הערה 33), עמ' 712-718.

40 ראה: משנה, יומא ג, י; תוספתא, יומא ב, ד (מהדורת ליברמן, עמ' 231); ירושלמי, יומא ג, ח (מא ע"א); בבלי, יומא, לח ע"א; וכן: שוורץ (לעיל, הערה 11). לא ברור אם השער נקרא על שמו של תורם (זוהי ההנחה המקובלת, אך ראה דעתו של שוורץ), ואם התורם היה מירושלים או מאלכסנדריה. על-פי ספרות חז"ל הוא היה ירושלמי (בבלי, יומא לח ע"א), אולם יוסף בן-מתתיהו והממצא הארכאולוגי מצביעים, וכנראה בצדק, על מוצאו מאלכסנדריה. ראה J.P. Kane, 'Ossuary Inscriptions of Jerusalem', *JJS*, 23 (1978), pp. 279-282; W. Horbury & J. Noy, *Jewish Inscriptions of Graeco-Roman Egypt*, II, Cambridge 1992, pp. 243-245. על בעלי מלאכה שהובאו לירושלים, ראה: תוספתא, יומא ב, ה (מהדורת ליברמן, עמ' 231); וכן: ליברמן (לעיל, הערה 35), ד, עמ' 761.

אלכסנדריה, ⁴¹ וכן מתנות הלני המלכה ומוננד. ⁴² גם משפחת הקיסר, ובמיוחד יוליה אשת אוגוסטוס, בעמוד ממול: תרשים של הר הבית (על-פי הצעת ל' ריטמייר) ⁴³ תרמה למקדש.

כיוון שהנחנו כי תיאורי הר הבית בכתבי יוסף בן-מתתיהו הם אמיתיים, אפשר להשתמש בהם כאבן בוחן להערכת מקורות אחרים, דוגמת מסכת מידות במשנה. חיבור זה הוא מקור היסטורי אמין פחות מכתבי יוסף בן-מתתיהו במה שנוגע לתיאור הפיסי של בית שני, ⁴⁴ אך עם זאת יש בו לא מעט פרטים הזהים לאלה שב'מלחמת' בשני המקורות הללו מתוארת עזרת נשים (אך רבים מן הפרטים במשנה חסרים ב'מלחמת' ולהיפך); ⁴⁵ שניהם מזכירים שער נחושת גדול ממדים במזרח, ⁴⁶ פְּלָה עורב, ⁴⁷ דלתות מצופות זהב, ⁴⁸ סדרת מדרגות המובילות מהר הבית למתחם המקודש, ⁴⁹ רחבה בת עשר אמות (החיל) בראש גרם המדרגות, ⁵⁰ סורג מסביב למתחם המקודש, ⁵¹ חמש-עשרה מדרגות המובילות לעזרת ישראל בפנים ושתיים-עשרה מדרגות המובילות מעזרת הכוהנים לבניין המקדש; ⁵² בשניהם מצוינות מידות זהות של חזית המקדש (מאה × מאה אמה) ⁵³ ונאמר שחזית הבניין רחבה יותר מחלקיו האחוריים, ⁵⁴ ובשניהם מצוין אותו אורך של ההיכל (ארבעים אמה) ושל קודש הקודשים (עשרים אמה); ⁵⁵ שניהם מתארים לשכות תלת-קומתיות מסביב למקדש, ⁵⁶ מעקה בגובה קומה אחת שהבדיל בין עזרת ישראל לעזרת הכוהנים (לפחות על-פי דעה אחת במשנה) ⁵⁷ ומספר כמעט זהה של שערים פנימים. ⁵⁸ נראה על כן כי הרבה ממה שנשתמר במשנה מבוסס על המציאות שלפני שנת 70. ⁵⁹ ייתכן שהנתונים האחרים במשנה משקפים מסורות חלופיות הכוללות

41 מלחמת, ה, ה, 4, 206 (תרגום חגי, עמ' 341). אלכסנדר היה אביו של טיבריוס אלכסנדר, נציב ביהודה, ואחיו של הפילוסוף היהודי האלכסנדרוני פילון. והשווה: קדמוניות, יח, ח, א, 259 (תרגום שליט, עמ' 305). על השימוש החפשי בזכה בבית-המקדש ראה: ג'רמאייס (לעיל, הערה 2), עמ' 24-25. 42 משנה, יומא ג, י.

43 פילון, המשלחת לגיוס, 319-320 (מהדורת דניאל-נטף, עמ' 139-140); 290-291 (שם, עמ' 132-133).

44 העריכה הסופית המאוחרת יחסית של מסכת מידות (ה, ד), הפניויה: למקרא (למשל ב, א, ה; ג, א, ח; ד, א-ב) ומספר חילוקי דעות פנימיים (ב, ה-ו; ג, ו; ד, ו) פוגעים באמינותה כמקור היסטורי. עם זאת נראה שחיבור זה שמר על מסורות מתקופת השיפורים של בית שני. ייתכן גם ששער יכניה (ו, ב) ושער שושן (א, ג) משקפים את התקופה הפרסית; ההתייחסויות לרדיפות אנטיוכוס — את תקופת החשמונאים (א, ו; ב, ג); ושער קיפונגוס (קיפוניוסי?) — את התקופה הרומית (א, ג).

45 מלחמת, ה, ה, 2, 199-198 (תרגום חגי, עמ' 341); משנה, מידות ב, ה.

46 מכונה השער הקורינתי במלחמת, ה, ה, 3, 201 ו-204 (תרגום חגי, עמ' 341) ושער ניקנור במשנה, מידות ב, ג.

47 שיפורי זהב שהיו נעוצים בגג המקדש כדי להבריח ממנו ציפורים. מלחמת, ה, ה, 6, 224 (תרגום חגי, עמ' 343); משנה, מידות ד, ו; ראה: ש' ליברמן, יונית ויונות בארץ-ישראל, ירושלים תשמ"ד, עמ' 278-283.

48 מלחמת, ה, ה, 3, 201 ו-205 (תרגום חגי, עמ' 341); ה, ה, 4, 207-208 (שם, עמ' 341-342); משנה, מידות ב, ג.

49 מלחמת, ה, ה, 2, 197-196 (תרגום חגי, עמ' 340); משנה, שם. 50 שם.

51 מלחמת, ה, ה, 2, 193 (תרגום חגי, עמ' 340); משנה, מידות ב, ג.

52 מלחמת, ה, ה, 4, 207-206 (תרגום חגי, עמ' 341); משנה, מידות ב, ה; ג, ו.

53 מלחמת, ה, ה, 4, 207 (תרגום חגי, עמ' 341); משנה, מידות ד, ו.

54 מלחמת, ה, ה, 4, 207 (תרגום חגי, עמ' 341); משנה, מידות ד, ז; על-פי המשנה החלק הקדמי בלט חמש-עשרה אמה מכל צד, ועל-פי 'מלחמת' — עשרים אמה.

55 מלחמת, ה, ה, 5, 216, 219 (תרגום חגי, עמ' 342); משנה, מידות ד, ז.

56 מלחמת, ה, ה, 5, 220-221 (תרגום חגי, עמ' 343); משנה, מידות ד, ג.

57 מלחמת, ה, ה, 6, 226 (תרגום חגי, עמ' 343); משנה, מידות ב, ו — ראה שם דעתו של ר' אליעזר בן יעקב.

58 על-פי מלחמת, ה, ה, 2, 199-198 (תרגום חגי, עמ' 341) היו שניים-עשר שערים; על-פי אבא יוסי בן חנן במשנה, מידות ב, ו היו שלושה-עשר.

59 ביכלר טען במאמרים רבים וכן בספרו הכוהנים ועבודתם, ירושלים תשכ"ו, שרוב מסורות חז"ל בעניין בית-המקדש משקפות פרק זמן קצר לפני פרוץ המרד בשנת 66. ראה את מאמרו (לעיל, הערה 33), עמ' 678-718; וכן: J. Büchler, 'The Nicanor Gate and the Brass Gate', *JQR*, 11 (1899), pp. 61-62, וראה עוד את הפרקים על תולדות עבודת ה' במקדש בירושלים ועל טומאה וטהרה במשפחה בירושלים לפני שנת 70 לספירה בקובץ

מידע לא־מבוסס או פשוט תיאורים המסתמכים בעיקר על הנאמר בתנ"ך (המחלוקות במשנה מצביעות עד כמה מעורפלים היו פרטים אלה לדורות הבאים).⁶⁰ ייתכן גם שעדות מסוימת במשנה משקפת שלב מוקדם יותר של תיקונים במאה הראשונה⁶¹ או אפילו מבנה קדם־הרודיאני. אולם לעת עתה אין אלה אלא השערות בלבד.

אחת הסתירות החמורות ביותר במקורותינו שאותה לא ניתן כעת ליישב באופן משביע רצון נוגעת בהיקף הר הבית — הנתון העולה מן החפירות הארכאולוגיות (אלף חמש מאות וחמישים מטר) שונה בהרבה מזה שב'מלחמת' (בערך אלף מאתיים מטר) או במשנה (אלף מטר).⁶² ניתן אולי לצמצם את הפרש בין גודל האתר כפי שנחשף בשטח היום לבין חישובי יוסף בן־מתתיהו על־ידי הערכה שונה של אורך הסטידיה (יוסף מציין היקף של שש סטדיות) או אם נשאר מרווח נדיב לטעויות. ככל הנראה המספר הנקוב במשנה הושפע מן הכתוב ביחזקאל מב, כ.

גם הסתירה באשר למספר השערים המובילים להר הבית דורשת הסבר. במשנה נזכר שער אחד במערב, ואילו ממצאי החפירות הארכאולוגיות ותיאורי יוסף בן־מתתיהו מעידים על ארבעה שערים.⁶³ חוקרים אחדים סבורים שהמשנה משקפת את המציאות של מבנה קדם־הרודיאני, אך ייתכן מאוד שהשם של שער זה — קיפונוס (שם דומה להפליא לזה של הנציב הרומי קופוניוס [6-9 לספירה]) — מצביע על מבנה שהיה קיים במאה הראשונה.⁶⁴ קשה ליישוב גם הסתירה בין תיאור עזרת הנשים במשנה (גברים ונשים ביחד, גזוזטרה שנבנתה בחג הסוכות להפרדה בין המינים וארבע לשכות בכל פינה של העזרה) לזה שב'מלחמת' (אזור נשים שהופרד בחומה עם כניסות משלה).⁶⁵

מאמריו: *Studies in Jewish History*, London 1956, pp. 24-98. להלן הנחה אפיינית של ביכלר: 'All these considerations should make it clear to us that the descriptions in the Mishnah of Tamid, Yoma, Pesahim, and Shekalim portray to us the newly organized divine service of the last decade before the destruction of the Temple' (שם, עמ' 63).

60 על ההבדלים בין מסכת מידות במשנה לתיאור במלחמת יש לציין את הפרטים הבאים: על־פי מלחמת, ה, ה, 2, 198-197 (תרגום חגי, עמ' 340) היו ארבע־עשרה מדרגות שהובילו מהר הבית למתחם המקודש; על־פי משנה, מידות ב, ג היו שתים־עשרה. במלחמת, ה, ה, 2, 197 (תרגום חגי, עמ' 340); ה, ה, 3, 205 (שם, עמ' 341), נזכרות חמש מדרגות נוספות מהחיל עד לשערים הפנימיים, דבר שאינו נזכר כלל במשנה, מידות; במלחמת, ה, ה, 3, 201 (תרגום חגי, עמ' 341), נזכרות דלתות מצופות כסף וזהב, ואילו משנה, מידות ב, ג מזכירה ציפוי זהב בלבד; על־פי מלחמת, ה, ה, 3, 202 (תרגום שליט, עמ' 341), השערים במתחם המקודש התנשאו לגובה שלושים אמה ולרוחב חמש־עשרה אמה, ואילו במשנה, מידות ב, ג, מדובר על גובה של עשרים אמה ורוחב עשר אמות; על־פי מלחמת, ה, ה, 4, 207 (תרגום חגי, עמ' 341), מידות הדלת של אולם המקדש היו שבעים × עשרים וחמש אמה, ועל־פי משנה, מידות ג, ז היו מידותיה ארבעים × עשרים אמה בלבד, אם כי הגובה במשנה לא כלל חמש קורות שהונחו על גבי הכניסה; הפתח להיכל היה עשרים × עשר אמות (משנה, מידות ד, א) או חמישים וחמש × שש־עשרה אמה מלחמת, ה, ה, 4, 211 (תרגום חגי, עמ' 342); גודל המזבח על־פי מלחמת, הוא חמישים × חמישים אמה, ואילו על־פי משנה, מידות ג, א, הוא קטן יותר — שלושים ושתיים × שלושים ושתיים אמה; האיטורים לגבי אנשים טמאים נראים חמורים יותר על־פי מלחמת, ה, ה, 6, 227 (תרגום חגי, עמ' 343), מאשר במשנה, מידות ב, ה; משנה, מידות ב, ו, מזכירה שני שערים קטנים ('פשפשים') ממערב לבית־המקדש, ואילו במלחמת, ה, ה, 2, 200 (תרגום חגי, עמ' 341), הם אינם נזכרים כלל; ולבסוף, על־פי משנה, מידות א, ד, ב, ו היה שער אחד בעזרת הנשים ואילו על־פי מלחמת, ה, ה, 2, 199-198 (תרגום חגי, עמ' 340) היו שלושה.

השווה לעיל, הערה 44.

61 השווה לעיל, הערה 30; מלחמת, ה, ה, 2, 192 (תרגום שליט, עמ' 340); משנה, מידות ב, א. וראה סיימונס (לעיל, הערה 23), עמ' 408 ואילך.

62 משנה, מידות א, ג; קדמוניות, טו, יא, ה, 410 (תרגום שליט, עמ' 201); וראה לעיל, הערה 31.

64 קליין (לעיל, הערה 22), עמ' 125; הולצמן (לעיל, הערה 10), עמ' 50 (הערה); הוליס (שם), עמ' 245; מגן (לעיל, הערה 28), עמ' 45-47; בן־דב (לעיל, הערה 30), עמ' 140-141; הנ"ל ואחרים, הכותל, תל־אביב תשמ"ו, עמ' 43-40.

65 משנה, מידות ב, ה; מלחמת, ה, ה, 2, 199-198 (תרגום חגי, עמ' 341).

אפשר שהמשנה מתארת שחזור פרי דמיונו של המחקר או שהיא משקפת שלב ביניים בין מיזוג חפשי של נשים וגברים כמתואר ב'קדמוניות' לבין המגבלות החמורות כמתואר ב'מלחמת'. אם נכונה השערה זו, אזי המשנה מתייחסת לשלב ביניים בראשית המאה הראשונה לספירה. אולם ייתכן שהשחזור המוצע — למרות סבירותו — אינו משקף מצב היסטורי.

ג.

לניתוח דלעיל יש השלכות על סוגיות כלליות יותר שעמדו בפני החברה הישראלית והיהדות במאה הראשונה לספירה. ראשית, ברור לחלוטין שבית-המקדש שמר בתקופה זו על מקומו כמוסד מרכזי ביותר בחיי העם.

המצא הארכאולוגי לאורך החומה המערבית והדרומית של הר הבית מאפשר לצייר תמונה ברורה יותר ממה שהיה ידוע עד כה של מעמד בית-המקדש במאה הראשונה, של מרכזיותו הן ליהודים בירושלים וכיהודה והן ליהודי התפוצות. בשלוש הרגלים התקהלו בעזרות המקדש עשרות אלפי יהודים, אם לא מאות אלפים, מכל קצות העולם.⁶⁶ עניינים הקשורים למקדש, כגון מעמד הכהנים, זכויות וחובות של כל אחד מישראל, ענייני טומאה וטהרה ופרטי סדר הקרבנות, הפכו למרכזיים יותר בסדר היום של היהודי בסוף ימי בית שני. הכתות והזרמים השונים בני התקופה הגדירו לפעמים את עצמם בין השאר על-פי יחסם למוסד מרכזי זה,⁶⁷ וענייני המקדש העסיקו אותם רבות בדיוניהם הפנימיים ובמחלוקותיהם זה עם זה.

העלייה הדרמטית במספר היהודים בעולם כולו — שמנו בתקופה זו על-פי רוב ההערכות בין חמישה לשמונה מיליון נפש, כעשירית מאוכלוסיית האימפריה — העניקה לבית-המקדש יתר חשיבות. כל יהודי — בארץ-ישראל או בתפוצות, יהודי מלידה או גר — ראה בירושלים את המרכז הרוחני והלאומי שלו ועיר-אם לצד עיר מולדתו.⁶⁸ השיפוצים השוטפים ועיטור בית-המקדש היו פועל יוצא של הגידול הרב בציבור אשר ראה בו אתר קדוש ושל הכספים הרבים שזרמו אל העיר באופן קבוע. המוני האנשים שהגיעו לירושלים בשלוש הרגלים תרמו סכומי כספים ניכרים לעיר ותרומות — במיוחד מיהודי התפוצות — של פריטים לקישוט נמשכו ללא הפרעה. כתוצאה מכך התרחב בית-המקדש ונעשה יותר מפואר ויותר מהודר.

בית-המקדש המשיך למלא בתקופה זו קשת רחבה של צרכים דתיים, לא רק ליהודי הפשוט אלא גם לנזירים, למצורעים, לגרים ולנשים לאחר לידה; הודות לכך התחזק מעמדו של המקום בתודעה היהודית.⁶⁹ אין זה מקרה שהשיפוצים הכתר-הרודיאניים, המתועדים בתיאורי המשנה ו'מלחמת', הביאו בחשבון רבות מקבוצות אלו. גורמים שפעלו בתוך המקדש ומסביב לו — מטעם הצדוקים, האצילים, בית הורדוס או הפרושים — המשיכו לבצע את התיקונים הדרושים כדי שפולחן המקדש יישאר נגיש ומרכזי בחיי העם. הצעד הדרמטי המיוחס לר' שמעון בן גמליאל הראשון בעניין

66 ש' ספראי, העלייה ברגל בתקופת בית שני, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 42-122.

67 S.J.D. Cohen, 'The Significance of Yavneh: Pharisees, Rabbis and the End of Jewish Sectarianism', *HUCA*, 55 (1984), pp. 45-48; idem, *From the Maccabees to the Mishnah*, Philadelphia 1987, pp. 106-107

68 ספרי דברים, שנד (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 416); פילון, החוקים לפרטיהם, 68-70 (מהדורת דניאל-נטף, עמ' 244-245); מלחמת, ד, ג, 21, 202-204 (תרגום חגי, עמ' 274).

69 על נזירים, המוזכרים לעתים קרובות במאה הראשונה ראה: משנה, נזיר ג, ה, ו, יא; תוספתא, נזיר ד, י (מהדורת ליברמן, עמ' 140); השוהה גם: משנה, נזיר ה, ה; מעשי שליחים כא, כג-כו; כיכלר (לעיל, הערה 33), עמ' 697-702; סנדרס (לעיל, הערה 25), עמ' 70-92.

קרבת יונים הוא דוגמה מאלפת בהקשר זה.⁷⁰ על-פי המשנה הרקיעו המחירים עד כדי כך שלעתים קרובות נשים שלא היו להן אמצעים לשלם עבור הקרבות הדרושים לאחר לידה או זיבה נמנעו מלהגיע לבית-המקדש. ר' שמעון הורה שדי בקרבן אחד (במקום חמישה), וכתוצאה מכך ירד מחיר הקרבן למאית מעלותו קודם לכן.

ייתכן שפעילות רבה זו ונוכחותו של קהל גדול שפקד את המקום, ובו גם גרים, גרים למחצה⁷¹ ואולי אף לא-יהודים, תרמו להתפתחות שונות בתוך מתחם המקדש עצמו. נראה שאחת התוצאות של מצב זה היתה הקמת מחיצות והיבדלות. דוגמה משמעותית לעניין זה היא הביקורת הפומבית שהטיח אדם בשם שמעון באגריפס הראשון על כך שנכנס למתחם המקודש;⁷² אולי נבעה הביקורת ממעמדו הביעיתי של המלך, שהיה צאצא של גרים.⁷³ התנגדותו של שמעון נשאה פרי: הוא הצליח לגייס לצדו מספר ניכר של אנשים בירושלים, גרם למהומה וגם נקרא לקיסריה לשיחה עם אגריפס. בסופו של דבר נרגע המלך – אולי הוא נאלץ להיכנע – ולא רק שחרר את שמעון ללא עונשין אלא אף העניק לו מתנה. היו שהציעו כי תקרית זו ואחרות דומות לה משקפות שליטה הולכת וגוברת של הכוהנים הן על ענייני המקדש והן על חיי הדת בירושלים, ואולי מצביע הדבר על מגמה מחמירה יותר במדיניות הדתית בכלל.⁷⁴

י"ח הגזרות שגזרו בית שמאי, למרות התנגדותו של בית הלל, בעת פרוץ המרד בשנת 66 מעידות גם הן על שגרה לזרים בקרב חוגים מסוימים של יהודים. מטרת רוב הגזרות (או תוצאתן לכל הפחות) היתה הפרדת יהודי מלא-יהודי, כגון הגזרה האוסרת על השימוש בשמן גויים.⁷⁵ על החשיבות של ענייני טומאה וטהרה ביהדות של המאה הראשונה עמד אברהם ביכלר.⁷⁶ עניינים אלה אמנם מעולם לא נעלמו מסדר היום היהודי, ובמיוחד לא במאות האחרונות של תקופת בית שני, אך נראה שחשיבותם הגיעה לשיא חסר תקדים בקרב קבוצות מסוימות דווקא בעשרות השנים לפני החורבן.⁷⁷

מגמת ההחמרה הדתית בקרב חוגים מסוימים של יהודים במאה הראשונה משתקפת במספר

70 משנה, כריתות א, ז; ביכלר (לעיל, הערה 33), עמ' 702-704; סנדרס (לעיל, הערה 25), עמ' 89.

71 קדמוניות, יט, ז, ד, 332-334 (תרגום שליט, עמ' 347). על הכללת גרים במתחם המקודש ראה את העדות הברורה בספרות חז"ל, למשל משנה, ביכורים א, ד; מכילתא דרבי ישמעאל יב, מט (מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 75); וכן: J. Baumgarten, 'Exclusions from the Temple: Proselytes and Agrippa I', *JJS*, 33 (1982), pp. 215-225.

72 באומגרטן (שם); ד' שוורץ, אגריפס הראשון, המלך האחרון ביהודה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 137-143. ראה גם הערותיו של פלדמן לקדמוניות, יט, ז, 3, 332-334 (תרגום שליט, עמ' 347) (מהדורת LCL, 370-371, הערה c).

73 שוורץ (לעיל, הערה 72), עמ' 130-143. לסוגיה הרחבה יותר של הכללת קבוצות שונות של האוכלוסייה בפולחן המקדש לעומת הוצאתן ממנו ראה את הערותיו של י" קנוהל, 'פולמוס הכיתות בימי בית שני והאסכולות הכהניות שבתורה: שאלת שיתוף העם בעבודת המקדש במועדים', תרביץ, ס (תשנ"א), עמ' 139-146.

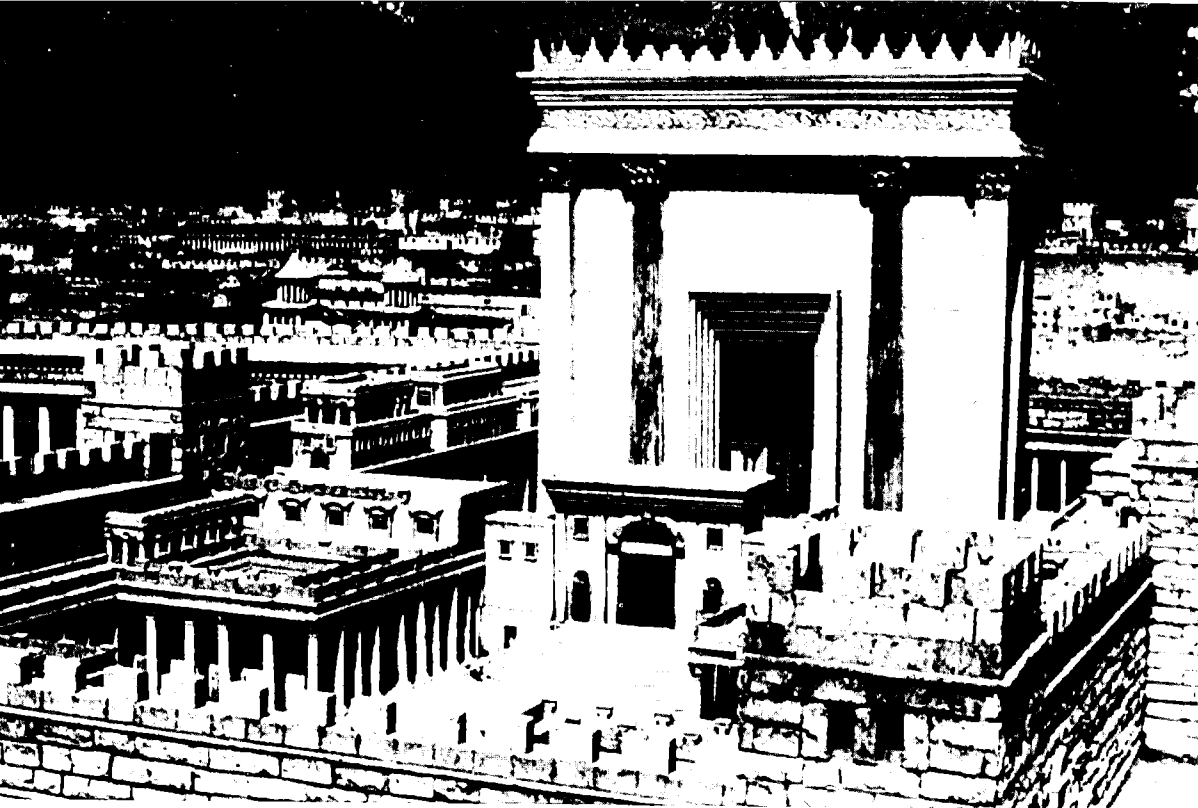
74 שוורץ (לעיל, הערה 72), עמ' 143.

75 ירושלמי, שבת, א, ד (ג ע"ג); 63-75, *JQR*, 61 (1970), pp. S. Hoenig, 'Oil and Pagan Defilement',

76 ביכלר, מחקרים (לעיל, הערה 59), עמ' 64-98.

77 הוצעו הצעות שונות לתארוך דיני טומאת גויים. ביכלר תארך אותם לראשית המאה הראשונה, לשנת 17-18 לספירה בקירוב (*JQR*, 17) (1926-1927); ש' צייטלין תארך אותם לשנת 65 ולתקופת י"ח הגזרות ('The Warning

78 7-15 (1926-1927); ש' צייטלין תארך אותם לשנת 65 ולתקופת י"ח הגזרות ('The Warning Inscriptions of the Temple', *JQR*, 38 [1947-1948], p. 111 וראה עוד: הניג (לעיל, הערה 75), עמ' 63-75; אולם ראה: ג' אלון, מחקרים בתולדות ישראל, תל-אביב תשי"ז, עמ' 121-147, המתארך דינים אלה למאות הראשונות לפני הספירה.

בית המקדש ולפניו
עזרת הנשים, על-פי
דגם הבית השני במלון
ה'הולילנד', מבט
ממזרח

פננת בתיאורית יוצרים

שינויים שהוצעו בבית-המקדש על מנת להכיל את ההבחנה בין יהודי ללא-יהודי כמו גם בין טהור לטמא; נראה שהבחנות אלה הודגשו בשלבים מאוחרים של בניין בית-המקדש יותר מאשר במבנה של ימי הורדוס. בשלהי ימי הבית הפרידו למשל מדרגות רבות יותר בין כלל הר הבית, שהיה פתוח לגויים, לבין המתחם המקודש שבפנים; למטרה זו שימשו בתקופת הורדוס, הסורג שעליו הופיעו כתובות ביוונית ובלטינית ובהן אזהרה לגויים שלא להסיג את הגבול וכן מדרגות ספורות. רגישות היתר היהודית בעניין זה במאה הראשונה משתקפת בניסיון לסקול באבנים לא-יהודים שניסו להיכנס אל תוך המתחם המקודש.⁷⁸

התיאורים השונים ב'קדמוניות' וב'מלחמת' לגבי מקומן של הנשים במקדש מצביעים בבירור על הפרדה הולכת וגוברת גם בין המינים (מסיכות טהרה ומסיכות אחרות); ההפרדה באה לביטוי בהגבלה חמורה של גישת הנשים לעזרות הפנימיות של בית-המקדש ואולי גם בהגבלת השתתפותן בטקסים ציבוריים.⁷⁹ עזרת נשים אינה נזכרת בתיאורי מקדש שלמה ומקדש זרובבל וגם לא בתיאור מקדש הורדוס ב'קדמוניות'. ייתכן כאמור שהתיאור במסכת מידות במשנה משקף שלב ביניים במעבר ממצב פתוח יחסית המתואר ב'קדמוניות' למצב מוגבל מאוד המתואר ב'מלחמת'. קשה לומר מתי ומדוע החלה הפרדה חדה זו, אולם ככל הנראה היא נמשכה תקופה קצרה בלבד שלא היה בה די להשפיע על מסגרות אחרות, כגון בית-הכנסת. נראה שלפני שנת 70 ולאחריה התקהלו נשים

15

78 מעשי השליחים כא, כז-לו; F.F. Bruce, *The Acts of the Apostles*, Grand Rapids 1959, p. 395; השוואה גם: E. Bickerman, 'The Warning Inscriptions of Herod's Temple', *JQR*, 37 (1946-1947), pp. 387-405

79 ביכלר (לעיל, הערה 33), עמ' 682-706.

וגברים יחד בבית-הכנסת; אין רמז להפרדה בין המינים בתוך מוסד זה במשך העת העתיקה כולה ועד תחילת ימי-הביניים.⁸⁰

ההתפתחויות הארכיטקטוניות ותכניתו של בית-המקדש בירושלים בעשרות השנים שלפני החורבן משקפות תמורות חברתיות ודתיות מרחיקות לכת. המקדש בירושלים לא רק קבע חלק ניכר מסדר היום הדתי בתקופה זו, אלא גם הושפע מתהליכי שינוי שהתחוללו בקרב היהודים במאה הראשונה לספירה. זוהי דוגמה נוספת לדרך שבה הממצא הארכאולוגי והתרבות החומרית אינם רק תורמים לידיע שלנו על העבר אלא גם מתייחסים לחלק מן הבעיות הדתיות והמוסדיות הבסיסיות של התקופה ומספקים לחוקר היבטים חדשים לעיון.⁸¹

זאת ועוד, אם טענתנו נכונה אזי תיאורי בית-המקדש ב'מלחמת' וב'קדמוניות' מאשרים את אמינותו הבסיסית של יוסף בן-מתתיהו כהיסטוריון של ירושלים במאה הראשונה. תיאוריו רחוקים מלהיות הפכפכים, ולעתים קרובות ניתן להסביר סתירות לכאורה על-ידי הבהרת נסיבותיהן ההיסטוריות והקשריהן המוסדיים.⁸²

80 ש' ספראי, 'האם היתה קיימת עזרת נשים בבית הכנסת בתקופה העתיקה', תרכ"ז, לב (תשכ"א), עמ' 329-338; Z. Safrai, 'Dukhan, Aron and Teva: How Was the Ancient Synagogue Furnished?', R. Hachlili (ed.), *Ancient Synagogues in Israel (BAR International Series, 499)*, Oxford 1989, pp. 78-79; ל' לויך, 'ממרכז קהילתי למקדש מעט: הריהוט והפנים של בית-הכנסת העתיק', קתרה, 60 (ניסן תש"ן), עמ' 48-50.

81 ראה את מאמרי: J. Charlesworth (ed.), 'Archeology and the Religious Ethos of Pre-70 Palestine', *Hillel and Jesus* (בדפוס).

82 בעניין זה ראה גם: L.H. Z. Safrai, 'The Description of the Land of Israel in Josephus' Works', L.H. Feldman & G. Hata (eds.), *Josephus, the Bible and History*, Detroit 1989, pp. 295-324; B. Mazar, 'Josephus Flavius and the Archaeological Works', *ibid.*, pp. 295-324; idem, 'Josephus Flavius and the Archaeological Excavations in Jerusalem', *ibid.*, pp. 325-329.